

logian kehityksen tuomiin maailmanlaajuisiin muutoksiin. Teknologia perustuu tieteelliseen käsitteeseen luonnosta, joten sen tulisi olla malliesimerkki järjen saavutuksista. Mutta paradoksaalisesti juuri tieteellis-tekninen kehitys tuo esiin ihmisen käytännölliseen toimintaan sisältyvän irratiionaalisuuden.

von Wright puhuu teknologisen elämäntyylin legitimaatiokriisistä. Perinteinen legitimaatioperuste ei enää riitä eikä vakuuttavaa uutta ole. Perimmäisen legitimaatioperusteen on muodostanut ”juutalais-kristillinen” oppi, että Jumala on antanut ihmiselle oikeuden hallita luontoa. Tieteeseen pohjautuvan luonnonhallinnan kasvaessa ihminen on tullut yhä itseriittoisemmäksi ja loitonutun asteittain uskonnollisista lähtökohdista. Oikean ja hyvän mittapuita on sitten etsitty myös järjen eli luonnonoikeuksista. Mutta ajan mittaan nekin on hylätty tieteellisesti kestäättöminä, ja ”jäljelle on jäänyt kaikista uskonnollisista ja moraalisisista siteistä vapaa tahto elää kokonaan ihmisen omilla ehdoilla”. Juutalais-kristillinen tai luonnonoikeudellinen ihmiskuva ei enää täytä legitimoitavuutensa.

Miten tuo kriisi näkyy? von Wright viittaa tuttuihin psykologisiin vieraantumisen ja biologisiin luonnotalouden häiriintymisen ilmiöihin: tavallisen kansan ja byrokraattien välisen kuulun syntymiseen, epävihihyisyyden ja avuttomuuden tunteisiin, sokean vihan (terrorismin) ja eskapismien (hippiilike) ilmentymisiin, mystisten ja irratiionaalisten käyttäytymismuotojen puhkeamiseen, ekologisen tasapainon järkkymiseen.

Tärkeimmäksi älylliseksi haasteeksi hän nostaa ihmisen ja luonnon välisen suhteen uudelleen arvioinnin. Tässä tieteen kehitys tulee avuksi. Luonnontiede horjuttaa tehokkaasti ”tarua ihmisen poikkeusasemasta eläinkunnassa”, ja uusien metodologisten synty biologisissa, psykologisissa ja sosiologisissa hajottavat perinteistä mekanistista ja deterministista maailmankuvaa. Mutta tieteellisen maailmankuvan muutos ei vielä riitä. Tarvitaan yleinen asenteiden muutos eli ”uusi käsitys siitä, mitä meillä on oikeus vaatia ja mitä voimme kohtuullisesti odottaa elämältä”, ja lisäksi yhteiskunnan organisaation tulee kehittyä uusien asenteiden mukaisesti.

Miten asenteiden ja organisaatioiden muutokset saadaan aikaan? von Wright viittaa kahteen mahdollisuuteen. Järjetön ja epäinhimillinen tie kulkee uskonnollisen herätyksen ja ”vallankumouksellisen maanvieremän” kautta. Ratiionaalisen hengen mukainen vaihtoehto on se, että ”ihminen vähitellen päätyy uuteen harkittuun itsehillintään, osaksi vieraantumisen ja ekologisen uhan seurauksena ja osaksi niiden tulkintojen johdosta, joita nämä elämykset saavat aikakauden tieteesä, filosofiasa ja taiteessa”. Harkittuun itsehillintään päästään kuitenkin todennäköisesti vasta kärsimysten, tuskan ja levottomuuden kautta, ja on mahdollista että sairas sivilisaatio lopulta päätyy tuhoon. von Wright ei kuitenkaan halua olla tuhon ennustaja. Jos pessimismille saattaakin löytyä hyviä perusteita, se on huono strategia. Humanistin on yrittävä osoittaa, von Wright sanoo, että tekniikan vaara ei ole itse tekniikassa vaan ihmisissä, jotka käyttävät sitä epäoikeutettuihin tarkoituksiin — sellaisiin, jotka ovat ”sisimpien toiveittemme” kanssa ristiriidassa. ”Ainoa pääsy sivistyksemme legitimaatiokriisistä jonka voimme nähdä on sen vuoksi, että mitimme ja koetamme selvemmin ilmaista, mitkä ovat ”sisimmät toiveemme” ja miten ”todella haluamme” että ihmiskunta elää edelleen.”

Humanistista elämänsenetta palvelevan tutkimuksen tärkein tehtävä on, näin voimme päätellä von Wrightin loppusessestä, ihmisen parhaan, hänen sisimpien toiveitensa, selvittäminen ja keinojen tutkiminen niiden saavuttamiseksi. Siitä ei selvästikään suoriudu pelkkä ahiaasti tulkittu *humanistinen* tutkimus vaan tarvitaan, kuten von Wright

itse asiassa antaa ymmärtää, kaikkea tieteellistä tutkimusta; ja lisäksi tarvitaan filosofisia ja taiteellisia tulkintoja.

Esseekokoelma sisältää edellä käsiteltyjen esitelmiä ja artikkelien lisäksi katsauksenaismat kirjoitukset 'Ihminen, matematiikka ja koneet' (1972) sekä 'Marxista ja marxismista' (1972, 1978). Edellinen käsittelee lyhyesti logiikan, matematiikan ja kybernetiikan kehitystä sekä eräitä automaatiotekniikan sosiaalisia vaikutuksia. Jälkimmäisen luonnehtii marxismia kahta päälinjaa, dialektisen materialismin opelle rakentuvaa marxismi-leninismia ja revisionistista eli humanistista marxismia. von Wrightin tarkastelutapa on tasapuolinen ja ymmärtävä, kuitenkin noista marxismeista vain jälkimmäinen on selvästi humanistifilosofin elämänsenteen mukainen.

Turun yliopisto

JUHANI PIETARINEN

TEKOJEN MÄÄRÄYTYMISESTÄ

Georg Henrik von Wright: *Freedom and Determination*. Acta Philosophica Fennica, Vol. 31, No. 1, 88 s. Helsingki

1. G.H. von Wrightin uusiin teos käsittelee ihmisen tarkoituksellisia (intentionaalisia) tekoja määrätväviä tekijöitä, determinantteja, sekä inhimillisiä kykyjä, mahdollisuuksia ja vapauksia. Luon ensin lyhyen kuvailevan katsauksen teoksen sisältöön (28—68), ja poimin sitten muutamia seikkoja lähempään tarkasteluun (78—88). Lopuksi palaan vapauden, determinaatoin ja determinismin ongelmiin tarkastelemalla teoksessa esitettyjen väitteiden taustaa von Wrightin aiemman tuotannon valossa (§9—11§).

2. *Freedom and Determination* (lyhyesti FD) jakautuu neljään lukuun. Niistä ensimmäinen koskettaa vapaan tahdon juuria tai edellytyksiä, kykyjä ja tilaisuuksia. Lisäksi luvussa käsitellään haluamisen (tai tahtomisen), aikomisen sekä yrittämisen välisiä käsitteellisiä suhteita.

von Wright erottaa kaksi ”voida” -sanan merkitystä, joista toinen viittaa tekijä X:n (enemmän tai vähemmän pysyvään) *kykyyn* tehdä teko p, toinen X:lle avautuviin (enemmän tai vähemmän vaihteleviin) *mahdollisuuksiin* tehdä p. Nämä merkitykset esiintyvät, tässä järjestyksessä, lauseessa ”X voi tehdä p:n jos ja vain jos tilanteessa jossa X voi tehdä p:n, X normaalisti tekisi p:n jos hän valitsisi tehdä p:n (so. päättäisi tehdä p:n tai ryhtyisi tekemään p:tä)”. Sekä kyyyt että tilaisuudet ovat ihmisen vapaudelle tärkeitä, sillä se mitä ihminen voi tehdä jonain hetkenä ja jossain paikassa riippuu sekä hänen kykijensä alueesta että siitä, millaisia tilaisuuksia hänelle tarjoutuu. von Wright erottaa vielä subjektiiviset ja objektiiviset kykyjen ja tilaisuuksien käsitteet, so. sen mitä henkilö tosiasissa voi tehdä, ja mitä hän uskoo voivansa tehdä. On epäilyttävää ajatella, käsitteellisesti syistä, että X voisi täysin erehtyä omista kyvyistään (ja tilaisuuksistaan) (§10).

Luvussa I von Wright tekee muitakin tärkeitä käsitteellisiä erotteluja. Huomionarvoisen on hänen kantansa, jonka mukaan "intentionaalinen teko" ja "ei-intentionaalinen teko" eivät ole saman yläkäsitteen "teko"-lajeja: "teon" ensisijainen merkitys on "intentionaalinen teko", ja ei-intentionaaliset teot ovat sen johdannaisia. Esim. voin tehdä jontain "vahingossa", tai "huolimattomuuttani", jolloin ei-intentionaalisesti tehty teko on intentionaalisen teon seuraus (§5).

Luvussa I käsitellään myös yksityiskohtaisemmin erilaisia tekemättä jättämisiä, ja todetaan että tekemisen ja tekemättä jättämisen väkillä vallitsee asymmetria. X voi yrittää tehdä p:n mutta epäonnistua. Mutta X ei voi samalla tavalla yrittää jättää tekemättä p:tä ja epäonnistua. X:llä saattaa tosin olla vahva houkutus tehdä p (jonka hän voi tehdä). Jos hän tällöin aikoo jättää p:n tekemättä mutta houkutus on liian suuri ja hän tekee p:n, X on *yrittänyt voittaa houkutuksen* tehdä p:n ja epäonnistunut. Mutta hän ei ole epäonnistunut yrityksessään olla tekemättä p:tä, samassa mielessä kuin hän epäonnistui yrityksessään tehdä p:n.

3. Luku II käsittelee tekojen selittämistä. von Wright kutsuu tekojen selittäviä tekijöitä tekojen *determinanteiksi*. Keskeisin erottelu tekojen determinoitumisessa on erottelu tekoihin jotka ovat sisäisesti determinoituneita ja niihin jotka ovat ulkoisesti determinoituneita.

Sisäisesti determinoitujen tekojen selittäminen tapahtuu viittaamalla tekijän *tahittomiseen asenteeseen* (aikeeseen, tarkoitukseen, intention) ja hänen *riedolliseen asenteeseensa* (uskomukseensa) koskien tahittomiasenteessa ilmenevän aikomisen kohteen saavuttamiseksi riittäviä keinoja. Yhdessä nämä kaksi mentaalista asennetta muodostavat (yhden) perusteen (ground) tai syyn (järkisyyn; reason) teon p tekemiselle (§14). Kun nämä kaksi asennetta riittävät selittämään miksi tekijä X teki juuri p:n, on sisäisesti determinoituneen teon selitys täydellinen, ja peruste pakottava. Aina ei peruste ole pakottava. X voi tehdä p:n (saavuttaakseen Q:n), vaikka hän ajattelisi että p:n tekeminen on vain yksi Q:n saavuttamiseen riittävä mutta ei välttämätön keino. Jos X:llä on pakottava peruste valinnalleen, voidaan löytää mentaaliset asenteet jotka selittävät miksi X teki juuri p:n. Jos lisäperustetta ei ole, X valitsi p:n "muuten vain", tai valinta ilmensi "puhdasta preferoimista". Näissä tapauksissa p:llä oli ehkä pakottava syy tehdä jokin disjunktiivinen teko (p tai jokin vaihtoehtoinen riittävä keino), mutta ei pakottavaa syytä tai syytä lainkaan tehdä juuri p:tä.

4. Ulkoisesti determinoituneet teot ovat luonteeltaan vastauksia *symbolisiin haasteisiin*. Tällaiset teot ovat osallistumista institutionaalisiin käytänteisiin, ja niiden oppiminen on yksilön sosiaalistumista. Symboliset haasteet voivat olla henkilökohtaisia (kuten vastaaminen kysymykseen) tai anonyymisiä (kuten reagoiminen liikennevalon asettamaan "haasteeseen").

Haasteen esittäminen on ulkoisen teon determinantti. Tällaisille teoille on tyypillistä, että tekijä ei ennen tekoon ryhtymistä muodosta aietta tehdä tekoa: hän yksinkertaisesti *vastaa* (reagoi) haasteeseen. Silti tekoa koskeva selitys, joka sanoo "X painoi jarrua koska liikennevalo muuttui punaiseksi", voi olla täydellinen selitys: ulkoisen haasteen esittäminen on *riittävä* peruste teon tekemiselle (edellyttäen että X:n mielestä on vain yksi tilanteen vaatimuksiin sopiva teko).

Toinen institutionaalisiin käytänteisiin osallistumisen muoto on sääntöjä noudattava käyttäytyminen. Säännöt voivat olla lakeja, moraalisaatöitä tai tapanormeja. Jotkut

niistä ovat käytänteitä määrittäviä (konstitutiivisia) sääntöjä, jotka niiden ("oikeaa") suorittamistapaa määräviä (preskriptiivisiä) sääntöjä.

On helppo nähdä miksi sisäiset determinantit johtavat tekoon. Mutta ulkoisten determinanttien osalta näin ei ole: se että X ymmärtää säännön (tai institutionaalisen käytänteen) ei ole riittävä determinantti. Tarvitaan jokin motivaatiomekanismi selittämään miksi X vastaa esitetyyn haasteeseen.

Motivaatiomekanismina toimii käytänteitä ympäröivä normatiivinen paine. Institutionaaliseen käytänteeseen osallistuminen voi olla X:n tai koko yhteisön intressissä. Tämä intressi manifestoituu juuri normatiivisena paineena: ellei X vastaa haasteeseen lain, säännön tai tapanormin edellyttämällä tavalla, häneen kohdistuu paheksuntaa, rangais-tus, tms. von Wrightin mukaan ihmiset eivät kuitenkaan pääasiassa vastaa haasteisiin vält-täkseen rangaisituksia. Yhteisön jäsenet *sisäistävät* institutionaaliset käytänteet ja yksin-kertaisesti *vastavat* haasteisiin.

Normatiivisesta paineesta tulee sisäistämisen kautta tekojen sisäinen determinantti. Mitä paremmin X on säännön sisäistänyt, sitä vähäisempänä "ulkoisena" pakottavana voimana X tuntee normatiivisen paineen. Jos X vastaa ulkoiseen haasteeseen normatiivisen paineen vuoksi, hän tuntee normatiivisen paineen vapauden menetyksenä.

Sisäistämisenkin on vapauden rajoittumista, koska X ei tee tekoa siksi että hän aikooi (haluaisi) tehdä sen, vaan siksi, että hänen edellytetään tekevän niin. Säännön mukai-seen käyttäytymiseen liittyy siis kaksi *vastakkaista* vapauden rajoitusta: normatiivisen paineen luoma ulkoinen pakote ja sisäistämisen aiheuttama "alistuminen". Yhteiskunta-kritiikki ammentaa paljolti näiden dialektiikasta.

5. Luku III käsittelee tekojen ja niiden (sisäisten) determinanttien välistä suhdetta. von Wright kutsuu omaa kantaansa konseptualistiseksi. Tekoja determinoivat (järki)syöt eivät ole tekojen (humalaisia) kausaalisyyttä. Toisaalta ei ole oikein sanoa suhdetta *loogiseksi*. Vaikka X aikooi tehdä p:n, ei muuttaisi mieltään, eikä häntä estettäisi aikeen toteuttamisessa, ei ole (loogisesti) mahdollista että hän ei tee p:tä (ryhdy tekemään p:tä). Tällaisissa ajatteluisissa tilanteissa X:n käyttäytymistä tarkkailevalle voi olla ongelmia yrittäessään todeta aikooko X *todella* tehdä p:n. Muutta von Wright korostaa ei-dogmaattisuuden välttämättömyyttä: vaikka verifiointiin ongelma voitettaisiinkin, ei teon seuraami-nen ole looginen välttämättömyys.

von Wright korostaa, että sisäisten determinanttien ja tekojen välillä vallitsee laajasti ottaen käsitteellinen suhde. Normaalisti (jolloin normaalisuudella ei tarkoiteta tilastollis-ta todennäköisyyttä) intentio johtaa tekoon. Tekojen determinantteja koskeva "käsitteel-linen viitekehys" on sellainen, että X ei voi yleensä jättää tekemättä p:tä kun hän aikoo sen tehdä (*ceteris paribus*). Samalla tavalla normaalisuuden vaatimus edellyttää, että intention toteuttamattomuudelle on yleensä olemassa selitys.

Teon ja determinanttien ongelmalle on myös *ex post actu*-puolensa. Olettakaamme, että X:n teko p on sisäisten determinanttien (tahdon ja uskomuksen) mukainen. Voim-meko silloin sanoa, että X teki p:n *siksi että* hänellä oli nuo sisäiset determinantit? Onko mahdollista, että X teki p:n jostakin muusta (järki-)syyistä? Ehkei sellaista järkisyötä ollut lainkaan?

Tarkastelkaamme X:n tekoa q (ex post actu), jonka tekemistä jonain menneenä het-kenä X piti välttämättömänä jotta hän saavuttaisi p:n. Jos q on välitön teko, so. jos X:llä ei ole aikaa muuttaa tai unohtaa aiettaan, ei X voi ristiiridatta sanoa: "Aion saavuttaa p:n, ajattelin tuolloin että q:n tekeminen juuri silloin oli välttämätöntä, ja tein q:n —

mutta en siksi että aioin saavuttaa p:n." Tai: X voi sanoa näin vain jos hän tarkoittaa "En tehnyt q:ta *intentionaalisesti*".

Ylläolevasta ei kuitenkaan seuraa, etteikö X voi "erähtyä" tekonsa determinanteista. Silloinkin kun voimme sulkea pois valehtelun mahdollisuuden, X:n oma ilmoitus ei ole hänen tekojensa determinanteja koskevan väitteen totuuden kriteeri.

von Wright tarkastelee myös ulkoisten determinanttien luonnetta. Olettakaamme, että X sai määräyksen tehdä q:n. Kysyttäessä hän sanoo: "Tein q:n siksi että minut määrättiin tekemään q." X saattaa myös sanoa: "Tein q:n siksi että minut määrättiin tekemään Q, ja teen aina niin kuin määrätään." Tällöin X ei tarkoita, että hän on esittänyt kausaalisen hypoteesin siitä kuinka hän (todennäköisesti) käyttäytyy, vaan ilmaissut pysyvän aikensa noudattaa määräyksiä.

6. Luku IV käsittelee intentioiden determinanteja. Voimme aina pyytää X:ltä perusteluja aikomuksilleen ja uskomuksilleen. Miksi X aikoi tehdä p:n? Joskus syynä on kaukaisempi intentio. Mutta ennen pitkää päädytään intentioiden perimmäisiin determinantteihin, haluihin ja velvollisuuksiin.

Haluihin viittaava selitys ("X halusi kuulla B:n soittavan") voi olla täydellinen, so. X ei halua tehdä p:tä minkään muun halun vuoksi. Mutta X:n halun takana voi olla "kaukaisempi" halu ("X halusi kuulla B:n soittavan, koska hän halusi kuulla onko B hyvä soittaja"). Jos taas kaukaisempaa halua ei ole, voi halun perusteluna olla se, että X *pitää* p:n tekemisestä. Kysymykseen siitä, miksi X pitää siitä mistä hän pitää, ei kuitenkaan aina ole vastausta.

Asioita, joista X pitää, von Wright kutsuu halun sisäiseksi (intrinsic) mahdolliseksi kohteeksi. Pitämisen ("tykkäämisen") kohteet ovat sikäli satunnaisia, että eri henkilöt voivat pitää eri asioista. Mutta on myös "luonnollisia" halun kohteita, kuten terveys, hyvinvointi ja onni, joiden vastakohtaan haluaminen normaalioloissa on (käsitteellisesti syistä) mahdotonta. Tahdon heikkouden tai velvollisuudentunnon vuoksi X voi tehdä jotain, joka ei ole hänelle hyväksi, tai josta hän ei pidä.

Halujen ohella toinen perimmäisten determinanttien luokka ovat velvollisuudet. Velvollisuudet liittyvät läheisesti sosiaalisiin rooleihin. Jotkut roolit ovat "luontaisia" (äidin "rooli"), jotkut lain tai tapojen asettamia. Tekojen determinanteina rooleihin perustuvat velvollisuudet ovat haluihin rinnastettavia. Tärkein ero on luonnollisesti se, että ulkoiset velvollisuudet koetaan (usein) sisäisten halujen ja vapauksien rajoituksina. Mutta myös roolien edellyttämä käyttäytyminen on pääasiassa sisäistettyä. Roolit eivät myöskään aseta vain rajoituksia, vaan niihin liittyy valtaa: ne voivat antaa tilaisuuksia tehdä asioita, joita henkilö ei muuten voisi tehdä (vaikka osaisikin, ja vaikka hänellä olisi niihin fyysiset tilaisuudet).

7. Tarkastelen seuraavassa muutamaa yksityiskohtaa lähemmin. Ensimmäinen näistä on sisäisesti ja ulkoisesti determinoituiden tekojen välinen ero. Vastaaminen ulkoisiin haasteisiin on, toisin kuin toimiminen "sisäisten" halujen ja uskomusten pohjalta, sosiaalista tai kommunikatiivista toimintaa.

Tyypillinen esimerkki kommunikatiivisesta teosta on vastaaminen henkilökohtaiseen verbaaliseen haasteeseen, esim. kielellisesti esitetyn käskyn noudattaminen. Mutta von Wrightin mukaan myös anonymisiin haasteisiin vastaaminen voidaan ymmärtää laajassa mielessä verbaaliseksi.

Mitä tämä verbaalisuus on? von Wright sanoo, että verbaalisen haasteen esittäminen ja verbaalinen vastaaminen siihen on *kielipelin* pelaamista. Jos vastaus on ei-verbaalinen,

voidaan sanoa että vastaaja osallistuu kielipelin kanssa analogiseen puoli-kieli-pelisiin (semi-language-game; §25). Tällöin on luontevaa sanoa, että kaikki symbolisiin haasteisiin vastaaminen on kielellisten ilmausten lausumista, jolloin "lausuminen" voi olla verbaalista tai ei-verbaalista. Hakematta tulee mieleen H.P. Griceen laaja määritelmä "lausumiselä": myös muu kuin sanan tai lauseen lausuminen voi olla lausumista siinä mielessä, että ei-verbaalinen teko voi olla *puheteko*. Tämän edellytyksenä on luonnollisesti, että ei-verbaaliselle toelle voidaan löytää *kommunikatiivisia intentioita* koostuva tausta, joka selittää miksi tekijä "lausui" tuon ei-verbaalisen teon.

Erottaessaan sisäisesti ja ulkoisesti determinoituneet teot von Wright viittaa Jürgen Habermasin tekemään erotteluun työn ja yhteistyön välillä: yhteistyö on yhteiskunnan institutionaalisen viitekehksen määräämää. Mutta analytytissä filosofiasa kehitetyt puheaktin teorian hyväksikäyttö olisi ollut ainakin yhtä paikallaan. Syy tähän on seuraava.

Yksi ulkoisesti determinoituja tekoja koskeva ongelma on motivaatio-ongelma: vaikka oletammekin, että agentti X tietää kuinka johonkin symboliseen haasteeseen *tulis* vastata, tämä ei vielä selitä miksi X ylipäätään vastaa haasteeseen. von Wrightin mukaan täytyy lisäksi olettaa, että haasteen vastaamiseen ja koko institutionaaliseen käytäntöseen liittyy normatiivinen paine (vrt. §3 yllä).

Normatiivinen paine luo tarvittavan motivaatioyhteyden. Agentti tai auktoriteetti X, joka esittää symbolisen haasteen, ei tydy siihen että kuulija Y *osaa* vastata haasteeseen vaaditulla tavalla; X haluaa että Y vastaa haasteeseen. Käännettynä puheaktien kielelle tämä tarkoittaa: lausussaan (gricealaisessa laajennetussa mielessä) kielellisen ilmaisen u X aikoo että Y lausuu kielellisen ilmaisen v. Mutta X:lle ei riitä, että Y tunnustaa sen kommunikatiivisen intention joka X:llä on kun X lausuu u:n. Hän haluaa, että Y lausuu v:n. Se mikä tekee osallistumisesta institutionaalisiin (kommunikatiivisiin) käytänteisiin *sosiaalista* toimintaa, on että X aikoo että Y lausuu v:n sen kautta että Y tunnustaa X:n kommunikatiivisen intention. Y:n täytyy ymmärtää mikä X:n kommunikatiivinen intentio on, so. X:n täytyy turvata "illocutionary uptake". Jos X onnistuu tässä, hän on suorittanut onnistuneen illokutionaarisen teon. Jos X lisäksi saa Y:n lausumaan v:n, X on onnistunut perlokutionaarissa teossaan.

Normatiivinen paine (eri muodoissaan) ja sisältäminen takaavat sen, että X yleensä onnistuu perlokutionaaristen tekojen suorittamisessa — edellyttäen, että X onnistuu illokutionaaristen tekojen suorittamisessa. Näin saamme von Wrightin erottelun sen välillä, että Y ymmärtää haasteen asettamat vaatimukset ja noudattaa haastetta.

Edelleen, illokutionaaristen aktien teoria antaa täsmällisen vastauksen sille, mistä haasteen *ymmärtämisessä* on kysymys. Jos X:n puheteko on verbaalinen, Y ymmärtää X:n haasteen jos ja vain jos Y ymmärtää (tietää) verbaalisen ilmauksen u semanttisen sisällön, ymmärtää mikä u:n kirjaimellinen merkitys on lausumistilanteessa, ja ymmärtää mitä X tarkoittaa u:n lausumisella ko. tilanteessa. Keskimäinen ehto on välttämätön, koska jos u on indeksinen sen ilmaiseva propositio voi vaihdella tilanteesta toiseen. Viimemainittu ehto on välttämätön, koska X voi tarkoittaa u:n ei-kirjaimellisesti (sanomalla "Olerko menossa maalle?")

X voi tarkoittaa "Olerko menossa Toöläön?" tai suorittaa epäsuoran puheuteon (sanomalla "Anteeksi, istuttekohan mahdollisesti hattuni päällä" X voi pyytää Y:tä nousemaan; tällöin X ei ilahutu, jos Y vastaisi: "Kyllä").

Rinnastuksella puheaktien teoriaan on myös seuraavat rakentavat seuraukset. Teokses-

saan *Explanation and Understanding* (EU) von Wright korostaa 1800-luvun ja modernin hermeneutiikan välistä eroa. Vanha hermeneutiikka piti ymmärtämisen käsitettä lähinnä psykologisena käsitteenä (vrt. empatia), kun taas uusi hermeneutiikka, jonka analyttiseen sipeen von Wright laajasti ottaen itsensä lukee, korostaa kielen, merkityksen, tulkinnan ja ymmärtämisen välistä käsitteellistä yhteenkuuluvuutta. Ymmärtäminen on *semanttinen* käsite. Puheaktien teoria on monessa mielessä juuri tällainen hermeneuttinen teoria.

Puheaktien teoria valaisee myös seuraavalla tavalla praktiisen päättelyn luonnetta. von Wright vierastaa sanontaa ”päättely”, koska siihen liittyy vahva harkinnan tai jopa pohdinnan vivahdus. Sama pätee luonnollisesti myös tulkintaan. Mutta praktiisen syllogismin konstruoinnin avulla tapahtuva ymmärtäminen tai tulkinta on sikäli verrattavissa ”impliisiiseen” päättelyyn, että lopputulos, ”praktinen päätelmä”, perustuu monimutkaiseen taustatietoon ja tilanteen vaatimuksia koskevaan havaintotietoon. Praktista päätelyä ei tarvitse ymmärtää psykologisesti kuvauksena tietoisesta päätelystä (niin kuin ymmärtämistä ei tarvitse tulkita empatiaksi): voimme olettaa, että tulkinneille välitämätön taustatieto tai kyky tulkita tilanteen asettamat vaatimukset on automatisoitunut, ja silti ajatella, että ymmärtämiselle välitämättömien tekijöiden eksplisiittinen luettelointi vastaisi premissien luettelemista (ja premissien perusteluiden luettelemista). Kielitieteessä ja puheaktien teoriassa ”implisiittisestä tiedosta” ja ”päättelystä” on keskusteltu paljon: samalla tavalla kuin intentionaalisten tekojen *ex post facto* ymmärtäminen on kirjaimellisesti havaitsemista, kielellisten merkitysten ja puhujain merkitysten tulkitseminen on kirjaimellisesti havaitsemista. Ja puheothan ovat tekoja.

8. Toinen yksityiskohtaisempi huomautukseni koskee halun ”luonnollisia” kohteita ja teon teoriaa. Halun (tai tahdon) luonnollisia kohteita ovat mm. haluavan agentin terveys, hyvinvointi ja onnellisuus. Luonnollisten halujen kohteet ovat myös ihmisen toiminnan (tekojen) luonnollisia päämääriä. Aiemmassa teoksessaan *The Varieties of Goodness* (VG) von Wright erottaa toisistaan välilliset ja perimmäiset päämäärät. Kun agentilla X itseltään kysytään, miksi hän teki teon p, päädytään viimein vastaukseen, joka antaa perimmäisen päämäärän. Jos X:n perustelu teolleen p on ”Koska p:n tekeminen edistää terveyttäni” (tai hyvinvointiani tai onnellisuuttani) ei enää herää kysymystä ”Miksi haluat olla terve (jne.)?”

Tämä VG:ssä esiintyvä ajatus sai eksplisiittisen teon *teoreettisen* muotoilun *Explanation and Understanding*:ssa (EU). Tällaista teon teoriaa voidaan kutsua aristoteliseksi ja *ei-naturalistiseksi* siinä mielessä, että se sisältää asymmetrian: on olemassa luonnollisia tekoja, jotka eivät kaipaa lisäperustelua, kun taas teko joka näyttää olevan (tai on) ristiriidassa perimmäisten päämäärien kanssa, vaatii selityksen.

Vaikka von Wright ei enää pidä agentin X omaa ilmoitusta tekojen determinanttien koskevien väittämien kriteerinä (vrt. FD §36, VG V.2.), koska X voi erehdyä omista motiiveistaan, aristotelinen periaate leimaa koko hänen myöhempää tuotantoaan. Yksi tämän periaatteen seurauksista on se, että tekojen selittämisessä lopullinen totuus ei voi ylittää agentin viitekehystä: jos X:llä ei esim. ole perustelua sille, miksi hän teki disjunktivaisen teon p tai q juuri tekemällä p:n, ei kysymykselle ”Miksi teit juuri p:n?” ole vastausta — ellei oleteta, että X:llä on jokin tiedostamaton motiivi. Voi olla olemassa *kausalistinen* (esim. neurofysiologinen) selitys, mutta se ei ole X:n teon vaan X:n ulkoisen käyttäytymisen (ruumiinliikkeiden) selitys.

9. Kolmas huomautukseni koskee FD:n asemaa von Wrightin ajattelussa. VG:ssä von

Wright erottaa etiikan kannalta kolme merkittävää käsityrhmää, arvokäsitteet (hyvä, paha), normatiiviset käsitteet (velvollisuus, lupa, oikeus (johonkin), jne.) sekä inhimillisiä tekoja koskevat ’psykologiset’ käsitteet (aikomus, motiivi, harkinta, jne.). Koko von Wrightin käytännöllistä filosofiaa koskevalle tuotannolle on ominaista pyrkimys suhteuttaa nämä käsityrhmät toisiinsa. EU:ssa von Wright käsittelee ennen kaikkea (intentionaalisten) tekojen selittämistä. Tekojen selittämisen intentionaalinen malli on hänen mukaansa ihmistieteille sitä mitä subsumptioiteoreettinen malli on luonnontieteille (EU, s. 27). FD:ssa tulee mukaan toinen tekojen perimmäinen determinantti-ryhmä, velvollisuudet. Samalla syntyy synopthin kuva käytännöllisestä filosofiasta, sillä FD:ssa tarkastellaan juuri yllämainittuihin kolmeen ryhmään kuuluvien käsitteiden suhteita.

Tässä synoptisessa kuvassa praktinen syllogismi menettää universaalien asemansa, sillä se ei kata kaikkea ihmistieteellistä selittämistä. Jo ennen FD:a von Wright piti praktinen syllogismi -termin toista nimitystä ”praktinen päättely” harhaanjohtavana, koska siihen liittyy tietoisien päättelyn tai harkinnan ajatus. Usein teko on kuitenkin lähes automaattista. Itse asiassa praktiisen päättelyn alkuperäinen tarkoituskäsite on teon *ex post facto* selittäminen (tai ymmärtäminen), ei tekijän ajattelun eksplikoiminen *ante facto*. Tämä huomautus on vielä paremmin paikallaan ulkoisesti määräytyneisiin tekoihin, koska ne ovat kirjaimellisesti haasteisiin reagoimista.

Praktisella syllogisilla on von Wrightin synoptisessa käytännöllisessä filosofiassa edelleenkin keskeinen sija. FD:n tekee merkittäväksi nähdäkseen juuri se, että siinä VG:ssä esitetyt kolme eettisesti relevanttia käsityrhmää saavat luonnollisen paikkansa: FD:ssa mukaan tulevat juuri *velvollisuudet* (ja muut deontiset käsitteet) tekojen determinantteina. Edellä kohdassa 7. mainitusta syystä nimitys ”praktinen päättely” puolustaa silti mielestäni paikkaansa — myös ulkoisesti määräytyneiden tekojen selittämisessä.

10. von Wrightin (kenties juuri eetikasta peräisin oleva) ei-naturalistinen ihmistieteen filosofia tekee myös ymmärrettäväksi hänen kantansa tahdon vapauteen. Hän erottaa metafysisen ongelman teon teoriaan tai yhteiskuntafilosofiaan kuuluvasta vapauden ongelmasta. Edellinen kysymys on luonnofilosofinen ja koskee oikeastaan ulkoista käyttäytymistä ja ruumiinliikkeitä. Jälkimmäinen on ihmistieteitä koskeva kysymys.

Vaikka universaalien determinismin teesi olisi tosi ja kaikki ruumiinliikkeet olisivat kausaalisesti determinoituneita, ei tästä seuraa että agentin X teko ei ollut vapaa. Tekojen determinoituneisuus kuuluu eri käsitteelliselle tasolle kuin ruumiinliikkeiden determinoituneisuus. Teko on ei-vapaa sikäli kuin se on, esimerkiksi, täydellisesti ’pakottavien’ velvollisuuksien määräämä. Ihmisen vapaus voi olla rajoittunut myös siksi, että hänellä ei ole kykyä ja tilaisuuksia tehdä tahtomiaan asioita. Sikäli kuin kyyvyt ja tilaisuudet määrättyvät kausaalisesti agentista riippumatta, kausaliitteetti voi uhatta vapautta. Mutta ruumiinliikkeiden kausaalinen määräytyneisyys ei sinänsä voi uhatta ihmisen tekojen vapautta. Ajatus, että agentti on täydellisesti kausaliitteetin vanki, on von Wrightin mielestä mahdoton.

von Wrightin mukaan klassinen (so. metafysisen) tahdon vapauden ongelma syntyy kun kysymme olisiko jokin agentti X, joka teki p:n koska hän halusi tehdä p:n ja päätti tehdä p:n, voinut haluta tai valita tehdä toisin. Tätä kysymystä hän ei FD:ssa käsittele. Esipuheessa hän kuitenkin otaksuu, että tämä ongelma menettää sen keskeisen aseman, joka sillä on länsimaisessa filosofiassa ollut. Syy siihen on seuraava. Tämä ongelma syntyy kun ajattelemme, että tekojen ja niiden determinanttien välinen suhde on *joko* kausaalisen syyn ja seurauksen *tai* perusteen ja loogisen seurauksen välinen looginen suhde.

Tämä dikotomia tulee vähitellen häviämään: tekojen ymmärtämisen viitekehys on *svi generis* eikä palaudu kumpaankaan malliin.

11. Kaksi mielenkiintoista kysymystä kaipaa vielä keskustelua. Ensinnäkin, missä määrin FD:n käsittelemät tekojendeterminantit kattavat kaikki tekojen determinantit? Toiseksi, missä määrin FD:n viitekehys kattaa yhteiskuntatieteellisen, mukaan lukien esim. taloustieteellisen, valtio-opillisen ja antropologisen selittämisen (ja ymmärtämisen)?

Sikäli kuin tekojen selittäminen ymmärretään intentionalistisen mallin mukaisesti, FD antaa nähdäkseen adekvaatin vastauksen edelliseen kysymykseen. Tällöinkin voidaan keskustella siitä, onko intentionalistinen vaiko esim. kausaalistinen teon teoria oikea. Jätän tämän kysymyksen avoimeksi jos siks, että sen ratkaiseminen ei ole von Wrightin ensisijaisen kiinnostuksen kohteena FD:ssa. Mutta toinen ongelma on mielenkiintoinen ja problematisempimpi. Jotkut von Wrightin kriitikot ovat huomauttaneet, että EU:ssa esitetty väite praktiikan syllogismin soveltuvuudesta historia- ja yhteiskuntatieteiden yleiseksi (subsumptiomallista eriyväksi) selittämisen malliksi on liian rohkea. Juuri historia- ja yhteiskuntatieteissä löytyy selityksiä, jotka eivät luontevasti sovellu praktiikan päätelymalliin. Tähän kriittikkii on helppo vastata korostamalla EU:n rajattua tehtävänasettelua. Mutta onko FD:n viitekehys tässä suhteessa ratkaiseva avaus kohti EU:ssa esitetyn vahvan väitteen perustelemista — onhan velvollisuuksten mukaan tuominen ja ulkoisesti määrättyneiden tekojen tarkastelu juuri sosiaalisten tekojen tarkastelua?

Nähdäkseni FD:n tehtävänasettelu on EU:lle liikeinen, eikä ole tarkoitettukaan kattamaan kaikkea yhteiskuntatieteellistä selittämistä. Kaikki yhteiskuntatieteellinen selittäminen ei ole tekojen selittämistä. Jo EU:n kvasi-kausaaliset selitykset mahdollistivat sen, että toimivien agenttien intentionaalisten tekojen kausaaliset seuraukset luovat yhteiskunnallisia (tai sosiaalisia) tilanteita, jotka eivät ole kenenkään tarkoitettamia — samalla tavalla kuin yksi agentti ei voi ennakoida kaikkia tekojensa seurauksia.

EU:ssa von Wright toteaa, että historiassa ja yhteiskuntatieteissä kausaalinen selittäminen on intentionalistiselle (tai teleologiselle) alisteinen: ihmisten intentionaalisten tekojen tuloksilla on (humalaisia) kausaalisia seurauksia, joihin kausaalinen malli soveltuu. Mutta hänen mukaansa historia- ja yhteiskuntatieteet ovat vain toissijaisesti kiinnostuneita kausaaliselityksistä. Tärkeintä näille tieteille ovat agenttien tekojen perusteet, ja näille perusteille nojautuvat selitykset eivät ole kausaalisia.

Mikäli tämä väite pitää sisällään sen, että yhteiskuntatieteissä ei ole aitoja kausaaliselityksiä (tai tarkemmin: subsumptioteoreettisia noomisia selityksiä) se on nähdäkseni liian vahva. Ei ole totta, että laeilla on aina alisteinen rooli. Seuraava esimerkki valaisee asiaa (vrt. Alan Garfinkel, *Forms of Explanation*, 1981, s. 164). Useat yhteisöt erottavat selvästi, esim. sukulaissuhteita koskevassa sanastossaan ristiserkut, so. miehen äidin veljen tyttäret ja hänen isänsä sisaren tyttäret. Miksi? Levi-Straussin teokseen *Elementary Structures of Kinship* liitteen kirjoittanut matemaatikko André Weil on osoittanut, että jos (1) yhteisön jokaisella jäsenellä on vain yksi naimakelpoisten henkilöiden luokka, (2) tämä luokka määräytyy yksinomaan sukupuolen ja vanhempien avioliittotyypin mukaan, ja (3) sukulaissuhteenne on stabiili, so. se voi uusiintua rajoituksetta seuraavissa sukupolvissa, miehelle naimakelpoisten luokkaan kuuluvat joko äidin veljen tyttäret tai isän sisaren tyttäret, mutta eivät molemmat. Muussa tapauksessa myöhempiin sukupolviin kuuluvia sukulaisia ei voida luokitella sukulaissuhteiden kannalta konsistentilla tavalla. Ajallisen stabiilisuuden rakenteellinen vaatimus siis selittää toisen rakenteellisen seikan.

Tällaiset selitykset — ja niitä löytyy muistakin yhteiskuntatieteistä — eivät palaudu intentionalistiseen malliin. Silti yhteiskuntatieteilijä on niistä kiinnostunut. von Wrightin teleologinen malli (EU:ssa) tai intentionalistinen laajennettu malli (FD:ssa) ei ole tarkoitettu yhteiskunnan rakenteiden selittämiseen. FD:ssa kyllä tarkastellaan normeja ja rooleja, mutta vain sikäli kuin ne muodostavat agenttien intentionaalisten (sisäisesti tai ulkoisesti määrättyneiden) tekojen taustan. Mielenkiintoiseksi aidosti subsumptioteoreettiset selitykset tekee se, että rakenteelliset seikat toimivat agenttien intentionaalisten tekojen reunaehroina — ja siis vapauksien rajoituksina. Ei voida edes sanoa, että agentit ovat ne sisältäneet, samalla tavalla kuin he ovat sisältäneet normit ja roolit.

Helsingin yliopisto

MATTI SINTONEN

DEONTTISEN LOGIIKAN ONGELMIA

Risto Hilpinen (toim.): *New Studies in Deontic Logic: Norms, Actions, and the Foundations of Ethics*. Synthese Library vol. 152 D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland. ix + 256 s.

Vuonna 1971 ilmestyi Risto Hilpinen toimittama normilogiikan artikkelikokoelma *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings* (D. Reidel). Tanaan teos on alansa perusteoksia ja siihen sisältyvä Føllesdalin ja Hilpinen johdantoluku on edelleen paras tuntemani johdatus deonttisen logiikan keskeisiin ongelmiin.

New Studies in Deontic Logic on nimensä mukaisesti jatko-osa aikaisemmalle kokoelmalle. Artikkelit edellyttävät aikaisemman keskustelun ainakin summittaisia tunteumia ja ovat rajattumpia kuin *Deontic Logic* -teoksen essee. Miikään kokoelman artikkelit eivät ole aikaisemmin ilmestyneet, mutta mukana on kaksi Richmond Thomasonin esseitä, jotka jo useampia vuosia ovat kierrelleet tutkijoilla underground-versioina.

Mitä deonttinen logiikka on? Tavallisesti sanotaan, että se on normatiivisten peruskäsitteiden kuten ”pakollinen”, ”luvallinen” ja ”kielletty” logiikka. Tällä tarkoitetaan, että näitä käsitteitä sisältävillä lauseilla oletetaan olevan loogisia suhteita, so. joidenkin lauseiden totuus seuraa toisista pelkästään asianomaisten lauseitten muodon perusteella. Ei ole väliä, mitä lauseet viime kädessä sanovat: merkitseviä ovat ainoastaan lauseitten väliset seuraamussuhteet.

Esimerkiksi, jos A on pakollista ja B loogisesti seuraa A:sta, silloin yleisestikin myös B on pakollista. Näin näyttää olevan pelkästään ilmaisen ”pakollinen” merkityksen nojalla: väite pätee puhuimmepa mistä tahansa asioista A ja B.

Maimittu ”pakollinen” logiikkaa koskeva lainalaisuus on yksi esimerkki niistä intuitiivisesti pätevästä päätelmistä, joita deonttinen logiikka pyrkii systematisoimaan.

Deonttiseen logiikkaan liittyy monia intellektuaalisesti kiehtovia ja tieteellisesti tärkeitä erityisongelmia. Siihen liittyy myös periaatteellisia ongelmia, joilla on yleisempää mielenkiintoa. Pyrin seuraavassa tuomaan esiin joitakin tällaisia laajempialaisia, metodologises-